

*Пасічна І. О.,**кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри державного управління і права
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*

БАНКИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового статусу банків як суб'єктів податкових правовідносин. Уточнено місце банків у системі суб'єктів податкових правовідносин. Проаналізовано обов'язкові елементи правового статусу банків як платників податків, податкових агентів, та як осіб, які сприяють реалізації податкових прав та обов'язків. Встановлено динамічний характер податково-правового статусу банків.

Ключові слова: банк, учасник податкових правовідносин, правовий статус, платник податків, податковий агент.

Постановка проблеми. Становлення України як соціальної, економічно розвиненої держави не можливе без ефективного механізму правового регулювання податкових відносин. Адже для забезпечення завдань і функцій держави найвагоміше значення має формування бюджетів за рахунок сплати податків і зборів, що здійснюється відповідно до податкового законодавства. Важливим фактором для ефективного розвитку податкових правовідносин є стабільна банківська система, яка, в свою чергу, забезпечує розвиток економіки держави в цілому.

Актуальність дослідження обумовлена ще й тією обставиною, що на законодавчому рівні потребують вдосконалення окремі сегменти податкових відносин, зокрема ті, які пов'язані з оподаткуванням банків, їх функціонуванням як посередників між державою та платниками податків тощо. Ці та інші питання потребують глибокого аналізу наукових підходів до податково-правового статусу банків та з'ясування ролі банків у податкових правовідносинах. Аналіз правового статусу банку як суб'єкта податкових правовідносин дозволить вирішити практичні проблеми щодо подальшого розвитку податкових правовідносин та вдосконалення податкового законодавства.

Останнім часом питання податкових відносин і їх суб'єктів все частіше стають предметом дослідження науковців. Але, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених вивченню спеціального статусу банків як суб'єктів податкових правовідносин, на сьогодні ще не існує єдиного, інтегрованого підходу до цієї проблеми.

Проблемі суб'єктів податкових правовідносин присвячено праці відомих українських науковців у галузі фінансового права, зокрема Я.О. Берназюка, Л.К. Воронової, М.П. Кучерявенка, П.С. Пацурківського, М.О. Перепелиці, О.В. Щербанюк, Н.Ю. Пришви, В.Д. Чернадчука та інших, а також російських учених: А.В. Бризгаліна, О.Ю. Грачової, М.В. Карасьової, Ю.О. Крохіної, С.Г. Пепеляєва, Г.В. Петрової та інших.

Метою статті є аналіз податково-правового статусу банків та з'ясування ролі банків у податкових правовідносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У податковому праві, як і у фінансовому, проблема співвідношення понять суб'єкта права та суб'єкта правовідносин подібно до теорії права залишається остаточно невирішеною. У юридичній науці домінують два основні підходи до визначення поняття суб'єкта правовідносин. Прихильники першого з них не отожднюють поняття суб'єкта правовідносин та суб'єкта права, і визначають останній як особу, що володіє правосуб'єктністю, тобто особу, потенційно здатну бути учасником правовідносин.

А суб'єкт правовідношення – це реальний учасник цих правових відносин [1, с. 277–278]. Інші дослідники, навпаки, визначають учасника правовідносин як особу, яка реально бере участь у правовідносинах, а суб'єкт права і правовідносин не розрізняють [2, с. 354].

Аналізуючи суб'єктів фінансових правовідносин, М.В. Карасьова зазначає, що поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідношення» при всій їх близькості є все ж таки різними поняттями: суб'єкт права – це той, хто володіє правосуб'єктністю і може брати участь у конкретному правовідношенні; суб'єкт правовідносин – це той, хто бере участь у правовідношенні [3, с. 96].

На думку М.П. Кучерявенка, суб'єкт податкового правовідношення – це «будь-яка особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права, і яка може бути учасником податкових правовідносин, носієм суб'єктивних прав і обов'язків» [4, с. 313].

Розмежовуючи поняття суб'єкта податкового права та суб'єкта податкових правовідносин, А.В. Бризгалін слушно акцентує увагу на тому, що суб'єкт податкового права – це особа, яка володіє правосуб'єктністю, носій суб'єктивних прав і обов'язків. Саме завдяки наявності у цієї особи суб'єктивних прав та обов'язків особа потенційно спроможна бути учасником податкових правовідносин. У цілому ж поняття «суб'єкт податкового права» і «суб'єкт податкового правовідношення» співвідносяться як загальне і часткове [5, с. 131–132].

Отже, у податковому праві, як і у фінансовому, та теорії права взагалі, поняття «суб'єкт правовідношення» та «учасник правовідношення» співвідносяться, як загальне і часткове. Якщо права та обов'язки закріплені нормами податкового права, тобто особа має податкову правосуб'єктність, то вона може реалізувати свою поведінку в конкретних податкових правовідносинах. Учасник податкового правовідношення обов'язково є суб'єктом податкового правовідношення, а суб'єкт податкового правовідношення може і не бути учасником податкового правовідношення.

Науковий та практичний інтерес викликає питання про правовий статус банків та їх місце в системі суб'єктів податкових правовідносин. Під правовим статусом розуміють систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких особа, як суб'єкт права (тобто, як такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві [2, с. 378].

Науковці по-різному підходять до проблеми класифікації суб'єктів податкових правовідносин, і, як наслідок, по-різному визначають місце банків у системі суб'єктів правовідносин. Так, залежно від того, чи є участь суб'єкта необхідною ознакою податкового правовідношення, більшість науковців виділяють основних (державна в особі контролюючих органів та платники податків) і факультативних суб'єктів, які забезпечують сплату податків [6, с. 136; 7, с. 163]. Зокрема, С.Г. Пепеляєв відносить банки до факультативних суб'єктів, які забезпечують перерахування податків і зборів [7, с. 163]. На думку А.А. Тедєєва, банк належить до інших учасників податкових правовідносин (усіх інших, які прямо не зазначені в ст. 9 Податкового кодексу Російської Федерації) [8, с. 132].

Із цього приводу ми частково розділяємо позицію А.В. Бризгаліна щодо віднесення банків до осіб, які сприяють сплаті податків [5, с. 132]. Але, на нашу думку, необхідно вести мову про осіб, які не лише сприяють сплаті податків, але й сприяють їх поверненню, забезпечують виконання інших обов'язків основних суб'єктів податкових правовідносин. Наприклад, при поверненні надміру сплачених сум податків і зборів, наданні податкової знижки банки здійснюють перерахування коштів на користь платника податків. У цьому випадку банк сприяє не сплаті податків і зборів, а «поверненню їх платнику». Банки сприяють реалізації прав та обов'язків контролюючих органів, що від імені держави здійснюють податковий контроль. Так, зокрема банки зобов'язані надавати контролюючим органам довідки та/або копії документів про наявність банківських рахунків платників податків, виконувати рішення контролюючих органів про зупинення видаткових операцій платника податків, а також про стягнення коштів платника податків, який має податковий борг.

Аналіз поглядів на класифікацію суб'єктів податкових правовідносин дозволяє відмітити те, що банки одночасно відносяться як до основних, так і неосновних суб'єктів податкових правовідносин, оскільки виступають у ролі платників податків, податкових агентів, і осіб, які сприяють реалізації податкових прав і обов'язків («потрібна природа участі» у податкових правовідносинах). Такі обов'язкові елементи правового статусу, як права, обов'язки, відповідальність змінюються залежно від того, в якій ролі банки виступають у податкових правовідносинах, що, в свою чергу, дає підстави стверджувати про динамічний характер податково-правового статусу банків.

Банк, як платник податків, є особою, на яку згідно із Податковим кодексом України (далі – ПК України) покладено обов'язок сплачувати податки і збори. ПК України встановив, що особи, на яких кодексом покладено обов'язок сплачувати податки, визнаються платниками податків (п. 15.1 ст. 15 ПК України). Обов'язок банка, як платника податків, сплачувати податок покладається з моменту виникнення обставин, визначених гіпотезою податково-правових норм (юридичних фактів), на підставі яких банк набуває статусу учасника податкових правовідносин.

Обов'язковими елементами правового статусу банка, як платника податків, виступають права і обов'язки, основні з яких передбачені ст.ст. 16, 17 ПК України, а також відповідальність за порушення податкового законодавства, встановлена ст.ст. 109–117, 119–121, 123–127, 129–132 ПК України.

Банк, як податковий агент, прирівняний згідно з податковим законодавством до платника податків, є особою, на яку покладено обов'язок обчислювати, утримувати та перераховувати податок із доходів платника податків (п. 18.1 ст. 18 ПК України) [9].

Податковим агентом, як вважає М.О. Перепелиця, може бути особа, яка є джерелом виплати доходів платнику податків і зборів, тобто від якого останній отримує дохід [10, с. 22]. Сумнівним, на нашу думку, є віднесення податкових агентів до суб'єктів, що сприяють сплаті податків [4, с. 132; 10, с. 23]. Податкові агенти не сприяють сплаті податків і зборів, а самі перераховують (сплачують) їх, тобто здійснюють визначені податковим законодавством дії щодо нарахування й сплати податків і зборів. Тим більше, за податковим законодавством податкові агенти прирівняні до платників податків (п. 18.2 ст. 18 ПК України); несуть відповідальність нарівні з платниками податків (ст. 47 ПК України); належать до платників податків (п. 162.1 ст. 162 ПК України) [9].

Правовідносини між банком, як податковим агентом, та платником податків, на нашу думку, мають окремі ознаки представництва: податковий агент від імені платника та за його ра-

хунок сплачує податки і збори. Але на відміну від представника, податковий агент реалізує податкові обов'язки, покладені виключно на нього, а не на платника. Коло обов'язків податкового агента чітко визначене: обчислення, утримання та перерахування податків і зборів, а обсяг повноважень представника може повністю залежати від волевиявлення платника податків.

Обов'язковими елементами правового статусу банка, як податкового агента, виступають права, обов'язки та відповідальність за порушення податкового законодавства, передбачені ПК України для платників податків, а також окремими нормами ПК України, що встановлюють додаткові права та обов'язки податкових агентів з обчислення, утримання та перерахування податків від імені та за рахунок коштів платника податків.

Правовідносини, які виникають при сплаті податків, як справедливо зауважує Я.О. Берназюк, складаються з двох окремих зобов'язань різних суб'єктів: платник податків зобов'язаний подати в банк платіжне доручення на сплату податку, банк зобов'язаний виконати таке доручення шляхом перерахування коштів до відповідного бюджету чи державного цільового фонду [11, с. 44–45]. Так, у п. 5 ст. 57 ПК України міститься вказівка на те, що фізичні особи – платники податків, повинні сплачувати податки і збори, що встановлені кодексом, через установи банків.

Відносини щодо перерахування податків до бюджету є складними правовідносинами за колом правових зв'язків, що утворюються між його суб'єктами. При перерахуванні податків до бюджету виникають як податкові, так і цивільні правовідносини:

- 1) між банком та платником податків, що виникають на підставі цивільно-правового договору банківського рахунка відповідно до норм цивільного права щодо виконання розпорядження платника про перерахування відповідних коштів з рахунка;
- 2) між банком і державою, що виникають на підставі юридичних фактів відповідно до норм податкового права у зв'язку з податковим обов'язком перерахування податків і зборів до бюджету;
- 3) між платником податків і державою, що виникають на підставі юридичних фактів відповідно до норм податкового права щодо сплати податків і зборів.

У відносинах щодо перерахування податків до бюджету, в яких банки виступають як «посередники» можна виділити такі особливості: по-перше, банки сприяють реалізації податкових прав та обов'язків, оскільки виконують доручення платників податків, податкових агентів, інших зобов'язаних осіб відносно перерахування податків до бюджетів; по-друге, банки не мають власного майнового інтересу у таких податкових правовідносинах; і, по-третє, закон не покладає на банки інших обов'язків, пов'язаних із коштами платників, крім їх перерахування.

Обов'язковими елементами правового статусу банку як особи, яка сприяє реалізації податкових прав і обов'язків, виступають права, обов'язки та відповідальність за порушення податкового законодавства, передбачені ПК України щодо перерахування податків і зборів до бюджетів. Відповідальність за порушення податкового законодавства, передбачена за порушення строку та порядку подання інформації про відкриття або закриття банківських рахунків (ст. 118 ПК України); за неподання або подання з порушенням строку банками чи іншими фінансовими установами податкової інформації контролюючим органам (ст. 128 ПК України); за порушення строку зарахування податків до бюджетів або державних цільових фондів, установлених Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», з вини банку (п. 6 ст. 129 ПК України).

Висновки. Підсумовуючи наведені міркування, ми дійшли висновку, що банки можна віднести як до основних, так і неосновних суб'єктів податкових правовідносин. У зв'язку з цим, правовий статус банків є динамічним, його елементи змінюються в залежності від того, в якій ролі виступають банки у податкових правовідносинах: платників податків, податкових агентів, чи осіб, які сприяють реалізації податкових прав і обов'язків. Аналіз правового статусу банків як суб'єктів податкових правовідносин, з'ясування їх ролі у податкових правовідносинах має також практичне значення, оскільки дає можливість окреслити та охарактеризувати коло відносин, учасниками яких є банки, і які врегульовуються нормами податкового права. Отримані нами результати аналізу правового статусу банків як суб'єктів податкових правовідносин можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях.

Література:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. / Алексеев С.С. – Свердловск: Мин-во высшего и среднего спец. образования РСФСР; Свердловский юрид. ин-т, 1972–1973. –
2. Т. 1: Основные вопросы общей теории социалистического права. – 1972. – 396 с.
3. Скакун О.Ф. Теория держави і права: [підручник] / Скакун О.Ф. – Харків: Консум. Нац. ун-т внутр. справ, 2001. – 656 с.
4. Карасева М.В. Финансовое правоотношение / Карасева М.В. – М.: НОРМА, 2001. – 288 с. – (Ин-т государства и права РАН).
5. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права: в 6 т. / Кучерявенко Н.П. – Харьков: Легас, 2002. – Т. 2: Введение в теорию налогового права. – 2004. – 600 с.
6. Налоги и налоговое право: учебное пособие для студентов вузов / [Брызгалин А.В., Берник В.Р., Головкин А.Н. и др.]; под ред. А.В. Брызгалова. – М.: Центр «Налоги и финансовое право»: Аналитика-Пресс, 1998. – 608 с.
7. Ильюшихин И.Н. Понятие и признаки налогового правоотношения / И.Н. Ильюшихин // Известия вузов. Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 127–145.
8. Налоговое право: учебник / [Пепеляев С.Г., Ахметшин Р.И., Жестков С.В., Ивлиева М.Ф. и др.]; под ред. С.Г. Пепеляева. – М.: Юристъ, 2005. – 591 с.
9. Тедеев А.А. Налоговое право. Экзаменационные ответы / А.А. Тедеев, В.А. Парыгина. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 320 с.
10. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
11. Перепелица М.А. Правовое регулирование статуса плательщиков налогов и сборов в Украине: [монография] / М.А. Перепелица; под ред. проф. Н.П. Кучерявенко. – Харьков: Легас, 2003. – 116 с.
12. Берназюк Я.О. Банки як суб'єкти податкових правовідносин: дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.07 / Берназюк Я.О. – Ірпін, 2004. – 170 с.

Пасичная И. А. Банки как субъекты налоговых правоотношений

Аннотация. Статья посвящена исследованию правового статуса банков как субъектов налоговых правоотношений. Уточнено место банков в системе субъектов налоговых правоотношений. Проанализированы обязательные элементы правового статуса банков как налогоплательщиков, налоговых агентов и как лиц, способствующих реализации налоговых прав и обязанностей. Установлено динамичный характер налогово-правового статуса банков.

Ключевые слова: банк, участник налоговых правоотношений, правовой статус, налогоплательщик, налоговый агент.

Pasichna I. Banks as subjects of tax legal relations

Summary. The article investigates legal status of banks as subjects of tax legal relations. The place of banks in system of subjects of tax legal relations has been specified. Mandatory elements of legal status of banks as taxpayers, tax agents, and entities contributing to realization of tax rights and responsibilities have been analyzed. The dynamic nature of tax legal status of banks has been established.

Key words: bank, participant of tax legal relations, legal status, taxpayer, tax agent.